

Іван Хома, к. і. н.

Національний університет «Львівська політехніка», Україна

ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВГЕНА КОНОВАЛЬЦЯ В ТОВАРИСТВАХ «СОКІЛ» ТА «ПРОСВІТА» В 1909 – 1913 рр.

Ivan Khoma, PhD in History

Lviv Polytechnic National University, Ukraine

ACTIVITY OF YEUVHEN KONOVALETS IN THE ORGANIZATIONS «SOKIL» AND «PROSVITA» IN 1909 – 1913

In the history of Ukraine and Central-Eastern Europe, Colonel Yevhen Konovalets was the organizer of divisions of the national liberation movement, which significantly influenced the historical processes. But before that, he was a member of the societies that trained Ukrainian youth capable of work and struggle for national rights and freedoms.

In this context, for the first time, Ye. Konovalets' activities in Ukrainian organizations «Sokil» and «Prosvita», which brought up the national elite, was thoroughly investigated. Ye. Konovalets was a pupil of these organizations and, consequently, one of their members and leaders.

Before us, there is a person who at the age of 18, besides learning actively engaged in development in the native village of the organization «Sokil» and readers' organization «Prosvita». Ye. Konovalets had a good command of the situation and understood the problems in ensuring the proper functioning of these societies. He was public, that is, he constantly prepared reports on various topics and made them in the reading room of «Prosvita» in Zashkiv and at the meetings of the «Prosvita» branch named after M. Shashkevich in Lviv. Ye. Konovalets' success enabled him to be elected to the executive branch of the «Prosvita» organization named after M. Shashkevich in Lviv.

This gives us the opportunity to conclude that his further initiatives were the result of systematic and hard work on himself and with people.

Keywords: Yevhen Konovalets, Zashkiv, «Prosvita», «Sokil».

Постановка проблеми. За будь-якими процесами стоять люди, що були ініціаторами, організаторами, керівниками, виконавцями тощо. В історії України та Центрально-Східної Європи помітне місце займає полковник Євген Коновалець. Він відноситься до організаторів структур національно-визвольного руху, що суттєво впливали на історичні процеси. Але перед тим, він був членом товариств створених українськими громадсько-політичними силами Австро-Угорської імперії для виховання української молоді здатної до праці та боротьби за національні права та свободи.

У цьому контексті вперше комплексно і ґрунтовно досліджено діяльність Є. Коновальця в українських організаціях «Сокіл» та «Просвіта». Крім того, він був частиною добре сформованої системи управління та розвитку в цих організаціях, що суттєво вплине в подальшому на створення нових національних структур – військово формування Січові стрільці, Українська військова організація, Організація українських націоналістів та інші.

Досліджувана проблема тісно пов'язана з такими темами: український молодіжний рух напередодні Першої світової війни в Галичині; діяльність філії товариства «Просвіти» імені Маркіяна Шашкевича у Львові, що організовувала роботу читальні у львівському повіті; розвитком мережі спортивно-руханкового товариства «Сокіл».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній історіографії проблема окреслена назвою статті в загальних рисах розкрита в книзі «Євген Коновалець. Історія нескорених».¹ Також

¹ Хома, І. (2016). *Євген Коновалець. Історія нескорених*. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 23-24.

окремі аспекти діяльності Є. Коновальця в товариствах «Сокіл» та «Просвіта» розкрито в статті «Громадська діяльність Євгена Коновальця на тлі українсько-польських відносин напередодні Першої світової війни»¹. Передумови до діяльності в цих організаціях досліджено в статті про гімназійну освіту Є. Коновальця². Заслугує на увагу джерелознавча робота А. Сова, в якій він опублікував документи про участь Є. Коновальця в розвитку «Сокола» в рідному селі Зашків³.

Метою статті є звернути увагу на те, що шлях Євгена Коновальця до полковника Січових стрільців, керівника УВО та ОУН, лежить, в тому числі, і через товариства «Сокіл» та «Просвіта», які суттєво вплинули на його становлення, як і він долучився в 1909 – 1913 рр. до їх розвитку.

За час навчання в українській Академічній гімназії з 1901 до 1909 р. Євген Коновалець добре ознайомився з громадським життям українського студентства Львова. У червні 1909 р. завершивши навчання в гімназії вступає на факультет права і політичних знань Львівського університету.

Є. Коновалець на час вступу восени 1909 р. в університет вже активно займався громадською роботою у рідному селі Зашків. З цього приводу, О. Зінкевич пише: «Вже в гімназії, – писав Є. Коновалець, – належав я до тайного гімназійного кружка, якого завданням було підготовляти своїх членів до громадської й освітньої праці серед нашого народу по селах. Під імпульсом саме тих плеканих у цьому кружку ідей я . . . вже від 6-ої класи почав інтересуватися тими проблемами, які хвилювали тодішнє наше суспільство, зокрема виборчою реформою до віденського парламенту й галицького сойму, й уже тоді, в міру моїх сил, в часі святкових і літніх ферій почав я інтересуватися своїм власним селом, заходити до вже існуючої читальні «Просвіти» та читати там реферати»⁴.

Є підстави вважати, що на участь Є. Коновальця в роботі «Просвіти», вплинув його дядько священник з села Малехів, що в декількох кілометрах від Львова і також неподалік від Зашкова, Володимир Коновалець. Він був одним із засновників філії «Просвіти» імені М. Шашкевича у Львові в 1900 р., яка повинна була забезпечувати розвиток читальні у Львівському повіті. Батько Є. Коновальця був членом читальні «Просвіти» в Зашкові, але якоюсь особливою активністю не відзначався⁵.

Перший відомий документ, що свідчить, про участь Є. Коновальця в громадському житті рідного села ще в гімназійні роки є лист, який він надіслав, від свого імені 14 червня 1909 р. із Зашкова старшині товариства «Сокіл» у Львові: «Високоповажний Пане! Прошу тому чоловікові, котрий принесе сей лист видати ленти. Заразом просив бим дуже передати через него брошуру «Пожарництво». Гроші на них передав я вже через Остапа Вахнянина. Загальні збори відбудуться в неділю. Прошу отже конче прислати відпоручників, котрі б перевели в неділю пожарний курс. Заразом просив бим передати там вже (друкований) готове повідомлене, яке треба буде вислати до Старства. Близших інформацій можете дістати у сего чоловіка, котрого як раз хочемо зробити головою «Сокола», а котрий є вже головою читальні»⁶.

Щодо участі Є. Коновальця в діяльності зашківської «Просвіти», то зі звіту за 1 січня 1909 – 15 квітня 1910 р. слідує, що він не був членом управи читальні. Фігурує серед доповідачів на організованих читальною просвітніх та навчальних заходах. Загалом за звітний період було організовано приблизно 15 заходів. Першим доповідачем зазначений Северин Левицький з доповіддю «Мазепа і його значення», другим Михайло Полянський «Про російську Україну», наступні п'ять доповідей виголосив Є. Коновалець: «Про значення товариства «Сокіл»», «Профспілковий рух взагалі і про значення спілки кредитової», «Про значення спілкового склепу», «Т. Шевченко і його значення для селянства», «Історія України-Руси (найдавніші часи)». Решта

¹ Хома, І. (2018) Громадська діяльність Євгена Коновальця на тлі українсько-польських відносин напередодні Першої світової війни. *Східноєвропейський історичний вісник. Дрогобич. Спеціальний випуск 3*, 214-222.

² Хома, І. (2017) Гімназійна освіта Євгена Коновальця. *Історико-культурні студії. Львів: Видавництво Львівської політехніки*, 4, 87-93.

³ Сова, А.О. (2006). Листування Євгена Коновальця зі старшиною товариства «Сокіл-Батько». *Український визвольний рух. Львів*, 8, 5-10.

⁴ Зінкевич, О. (1974). *Студентські роки Євгена Коновальця. Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 89-90.

⁵ Центральний державний історичний архів України в м. Львові (далі ЦДІА, м. Львів). *Ф. 348, Оп. 1, Спр. 241 а, Арк. 19, 32 зв.*

⁶ Сова, А.О. (2006) Листування Євгена Коновальця зі старшиною товариства «Сокіл-Батько». *Український визвольний рух. Львів*, 8, 7; ЦДІА, м. Львів. *Ф. 312, Оп. 1, Спр. 337, Арк. 3.*

заходів, це були розмови на різні теми. Загалом, зашківська читальня мала 149 членів¹.

Активність Є. Коновальця була зосереджена на розвитку при читальні «Просвіти» товариств «Сокіл», «Сільський господар» та української кредитної спілки в Зашкові.

Бачимо участь Є. Коновальця у відкритті оновленого приміщення читальні «Просвіти» в Зашкові, яку було засновано в 1900 р. Про це свідчить лист до головного відділу «Сокола», що був надісланий 2 листопада 1910 р. із Зашкова за підписом голови Г. Клюк та «справника» Є. Коновальця. Цим листом запрошували представників «Сокола» приїхати на урочистості з нагоди святкового освячення оновленої читальні «Просвіти». Захід було заплановано на 14 год 6 листопада 1910 р. У листі зазначено, що в разі поганої погоди посвята не буде проводитись. Швидше за все, погода підвела².

Посвяту було перенесено на 19 листопада. У цьому листі, на адресу «Сокола» у Львові, стоїть вже печатка читальні «Просвіта» в Зашкові, керівником якої був отець Б. Єлішевський, а секретарем Є. Коновалець³.

22 січня 1911 р. Є. Коновалець повідомляв товариство «Сокіл» у Львові, що філія в Зашкові 29 січня проводитиме загальні збори і просив прислати делегата. Керівником зашківського «Сокола» залишався Г. Клюк, а секретарем Є. Коновалець⁴.

Отже, слідує, що він займав посади секретаря в двох організаціях у Зашкові.

У 1911 р., ще однією помітною подією в зашківському «Соколі» за безпосередньої участі Є. Коновальця, стала посвята 3 вересня прапора. У листі до «Сокола» у Львові запрошували приїхати представників. В анонсі розміщеному в газеті «Діло», повідомлялось, що посвята супроводжуватиметься фестинами, де буде презентуватись пісня «Ой не ходи Грицю», запрошували свідомих українців з навколишніх сіл та інтелігенцію зі Львова. У листі Є. Коновалець підписаний, як старшина «Сокола» в Зашкові⁵.

Останній раз у матеріалах товариства «Сокіл» у Зашкові Є. Коновалець згадується 7 березня 1912 р. Йдеться про його лист до головного відділу «Сокола» у Львові, де він просить запровадити в зашківському осередку пожарні руханкові курси. Є. Коновалець повідомляє, що товариство має чотириколісні вогнегасники, але без відповідних приладів, які можна закупити. Традиційно, лист завершується вказанням, того, що до Зашкова ходить поїзд, а розклад руху дуже зручний⁶.

Щодо діяльності в читальні «Просвіти», то на цей час Є. Коновалець був членом управи, займаючи посаду писаря. У звіті станом на 18 листопада 1911 р. записано, що читальня мала вже 166 членів. Як і в попередньому звіті Коновалець записаний доповідачем рефератів. За звітний період ним було виголошено доповіді на такі теми: «Значення організації для нашого народу», «Кооперація», «Розвиток шкільництва приватного і його значення для нашого народу». Читальня провела захід до 100-ї річниці народження Маркіяна Шашкевича. Доповідачами, окрім Коновальця, був журналіст, поет і драматург Михайло Курцеба, а також представник від «Академічної громади», прізвище не вказано. У звіті наведена статистична інформація, яка демонструє, що читальня добре розвинена, щонеділі проводить зустрічі, має фінансові заощадження, члени сплачують внески, діють «Сокіл», «Сільський господар», господарсько-кредитна спілка, «Народний дім». Також зазначено, що поляки та євреї негативно ставляться до активності українців. Звіт підготовлений Є. Коновальцем⁷.

Про те, що саме в ці роки Є. Коновалець більше часу приділяв громадській діяльності в селі, а не навчанню в університеті свідчить запис у «абсольвенті» про прослухані навчальні предмети в 1911/1912 рр. Так, у двох семестрах третього курсу, 1911/1912 н.р., Є. Коновалець прослухав тільки дві дисципліни – «Право католицького костелу та право маєностей» Ч.3. (1 година) у професора В. Абрагама та «Про кодифікацію національного права» у професора Г. Рошковський (1 година). У свідоцтві про закінчення навчального закладу (абсольвент), записано, що курс «Право

¹ ЦДІА, м. Львів. Ф. 348, Оп. 1, Спр. 2618, Арк. 1-2.

² Сова, А.О. (2006) Листування Євгена Коновальця зі старшиною товариства «Сокіл-Батько». *Український визвольний рух. Львів*, 8, 7; ЦДІА, м. Львів. Ф. 312, Оп. 1, Спр. 337, Арк. 8.

³ ЦДІА, м. Львів. Ф. 312, Оп. 1, Спр. 337, Арк. 9.

⁴ Там само, Арк. 10.

⁵ Там само, Арк. 12.

⁶ Там само, Арк. 13.

⁷ ЦДІА, м. Львів. Ф. 348, Оп. 1, Спр. 2618, Арк. 3-4.

католицького костелу та право маєтностей» Ч.3 не зарахований. Це єдиний курс за 5 років навчання, що незарахований¹.

З цього приводу С. Шах пише, що «протягом цих двох років енергійному Є. Коновальцеві пощастило надзвичайно поживавити діяльність читальні «Просвіти» в Зашкові і в сусідстві, zorganizувати перше в цій околиці гімнастично-пожежне т-во «Сокіл», поставити на ноги місцевий кооператив, а при ньому створити кооперативний споживчий sklep. Організував він для молоді сходи й свята з музикою й танцями – з синьо-жовтими декораціями»².

У списку читальнь «Просвіти» від 27 квітня 1912 р., що відносились до філії «Просвіти» імені М. Шашкевича у Львові, де подано інформацію про наявність інших українських товариств та організацій, зазначено, що в Зашкові є читальня, «Сокіл», «Сільський господар» та господарсько-кредитна спілка. Головою читальні був священник Б. Єліяшевський. Серед тих, хто мав відношення до інших організацій, записано директора школи М. Коновальця, вчителів М. Мармаша, М. Гавронського та І. Прудуса. Є. Коновалець в іншому списку записаний як член читальні «Просвіти»³.

Станом на квітень 1912 р., на тлі 61 читальні філії «Просвіти» імені М. Шашкевича у Львові, зашківський осередок поступався тільки Винникам. В осередках Львів – Підзамче, Гаї, Рясне, Скнилів, при читальні «Просвіти» діяли такі ж організації, що і в Зашкові. Активний осередок був у Ременові, де при читальні діяв «Сільський господар», а одними із сподвижників був батько Романа Сушка Кирило, а також родич Василя Бень Олекса Бень⁴.

У звіті читальні «Просвіти» Зашкова за 4 березня – 16 травня 1912 р. Є. Коновальця серед членів управи немає, а також тих, хто виголошував реферати. Серед записів про доповідачів рефератів немає жодного запису. Посаду писаря займав Дмитро Вусович⁵.

У звіті, що був підготовлений 6 січня 1913 р., Коновалець зазначений писарем. Однак, у кінці звіту є підпис голови читальні отця Б. Єліяшевського, а Є. Коновальця відсутній. Немає його і серед доповідачів рефератів.

Натомість, починаючи з 1912 р. Є. Коновалець є помітним у роботі філії «Просвіти» імені М. Шашкевича м. Львова. Зокрема, 5 березня 1912 р. Євген, як представник читальні із Зашкова, був учасником звичайних зборів «Просвіти» імені М. Шашкевича. У протоколі засідання записано, що збори відкрив голова філії Є. Озаркевич, який звернув увагу на значення і розвиток філії, з огляду на інтенсивну працю поляків у селах навколо Львова. Продовжив розмову в цьому напрямі секретар Г. Микитей. Наступним виступ Є. Коновалець, який звернувся з прохання до секретаря, щоб той не витрачав часу на звіт про діяльність філії, з огляду на те, що звіт є надрукований і всі можуть прочитати. Започатковану дискусію підтримав В. Шухевич (дідо Р. Шухевича), у своєму виступі наголосив на бездіяльності української інтелігенції. Особливо було відзначено пасивність вчителів і необхідність запрошувати їх на засідання «Просвіти».

Після цього, слово знову взяв Є. Коновалець, запропонувавши, щоб загальні збори доручили керівництву філії звернутись до всіх українських партій і товариств, що працюють у Львівському повіті. Метою, є вироблення спільної платформи для системної просвітньої діяльності в Львівському повіті. Також, Є. Коновалець запропонував, щоб керівництво провело аналіз, де було б визначено села з незадовільною просвітньою роботою. Після цього, zorganizуватись для пошуку шляхів вирішення складної ситуації. Також, Є. Коновалець запропонував і поступові кроки: 1) навести порядок із членськими внесками; 2) зробити точні статистичні дані; 3) організувати частіше планові курси в різних місцевостях, з урахуванням місцевих потреб. Ця пропозиція була прийнята зборами⁶.

Запис у протоколі свідчить, що Є. Коновалець був вже добре інтегрований в організаційне середовище філії «Просвіти», вільно володів ситуацією про стан справ та мав розуміння, як слід покращити роботу товариства в повіті.

¹ Львівський обласний державний архів (ЛОДА). Ф.26, Оп.15, Спр. 456, Арк. 349 зв; ЛОДА. Ф. 26, Оп. 15, Спр. 146, Арк. 213.

² Шах, С. (1974). *Молодість Є. Коновальця. Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 63.

³ ЦДІА, м. Львів. Ф. 348, Оп. 1, Спр. 241 а, Арк. 32 зв., 35.

⁴ ЦДІА, м. Львів. Ф. 348, Оп. 1, Спр. 3568, Арк. 31 зв.; ЦДІА, м. Львів. Ф. 348, Оп. 1, Спр. 241 а, Арк. 32-39 зв.

⁵ ЦДІА, м. Львів. Ф. 348, Оп. 1, Спр. 2618, Арк. 5.

⁶ ЦДІА, м. Львів. Ф. 348, Оп. 1, Спр. 3565, Арк. 45-50 зв.

На кінець 1912 р. – початок 1913 р. припадає поява Є. Коновальця в складі управління філії «Просвіти» імені М. Шашкевича. Під час звіту керівництва філії, що проходили 11 лютого 1913 р. Є. Коновалець з П. Бубелою представляли канцелярію¹.

19 березня, це була середа, відбулись загальні збори філії, на яких зібралось понад 200 членів. Збори відкрив голова Є. Озаркевич, який запросив у президію голову зашківської читальні отця Б. Єльяшевського, а секретарями також двох представників читальні в Зашкові Г. Хомин і М. Гавронського. Звіт філії представив секретар П. Бубела, а Г. Микитей його прокоментував. Після чого з рефератом на тему «Про просвітню акцію в місті Львові і повіті» виступив Є. Коновалець, а П. Бубела з рефератом на тему «Стан повіту і план дальшої акції»². Ці збори також обрали делегатів на звичайні загальні збори товариства «Просвіти», що було заплановано на 8 квітня 1913 р. Серед них, отець В. Семків з села Миклашів, В. Бахор з села Вислобоки, отець Б. Єльяшевський з Зашкова, М. Підгірний з села Селиська, студент О. Когут, вчителька К. Малицька зі Львова, редактор М. Лозинський, отець О. Стефанович, доктор, учитель гімназії І. Крип'якевич, доктор, директор товариства «Земля» Альфред Говикович, професор В. Шухевич, студент Є. Коновалець та М. Творицтво представник «Сільського господаря», всі зі Львова.

На загальних зборах «Просвіти» 8 квітня 1913 р., Є. Коновалець присутній, як делегат від філії імені М. Шашкевича. Загалом, на зборах були присутні 13 членів головного відділу та 89 представників від філій³.

Після цього заходу, діяльність Є. Коновальця в читальні «Просвіти» в Зашкові, філії «Просвіти» імені М. Шашкевича у Львові не спостерігається. Натомість він продовжує активно працювати в управі «Українського студентського союзу», а особливо в IV національно-демократичній секції союзу, керівником якої він став приблизно в квітня 1913 р.⁴

Є підстави зробити висновок, що Є. Коновалець основи своєї організаційної діяльності заклав ще в студентські роки в товариствах «Сокіл» та «Просвіта», що були ключовими націєтворчими організаціями серед українців підданих Австро-Угорській імперії. Тобто, йдеться про те, як створювати, забезпечувати розвиток, залучати людей до спільної роботи, управляти тощо. Результати дослідження свідчать, що він пройшов шлях від члена первинних ланок – на рівні рідного села, до члена управи філії «Просвіти» ім. М. Шашкевича у Львові.

References:

1. Khoma, I.Ya. (2016). Yevgen Konovalecz. Istoriya neskorennyh [Yevgen Konovalets. History of the unconstrained]. Kharkiv: Klub simejnogo dozvillya. [in Ukrainian].
2. Khoma, I.Ya. (2018). Gromadska diyalnist Yevghena Konovalcy na tli ukrayinsko-polskyh vidnosyn naperedodni Pershoyi svitovoyi vijny [Public activity of Yevhen Konovalets against the background of Ukrainian-Polish relations on the eve of the First World War]. *Shidnoyevropejskyj istorychnyj visnyk. Drohobych. Specialnyj vyppusk* [Eastern European Historical Bulletin. Drohobych Special issue], 3, 214-222 [in Ukrainian].
3. Khoma, I. (2017). Gimnazijna osvita Yevghena Konovalcy. Istoryko-kulturni studiyi. [Gymnasium education of Yevhen Konovalets]. *Istoryko-kulturni studiyi*. [Historical and cultural studios]. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoyi politehniky, 4, 87-93 [in Ukrainian].
4. Sova, A.O. (2006). Lystuvannya Yevghena Konovalcy zi starshynoyu tovarystva «Sokil-Bat'ko» [Correspondence with Yevhen Konovalets with the senior officer of the company «Sokil-Bat'ko»]. *Ukrayinskyj vyzvolnyj ruh* [Ukrainian liberation movement], 8, 5-10 [in Ukrainian].
5. Zinkevych, O. (1974). Studentski roky Yevghena Konovalcy [Students years of Y. Konovalets]. *Yevgen Konovalecz ta jogo doba*. [Eugene Konovalecz and his era]. Munich: The publication of the Yevhen Konovalets Foundation, 89-90 [in Ukrainian].
6. CzDIA, m. Lviv. F. 312, op. 1, spr. 337, ark. 3. [in Ukrainian].
7. CzDIA, m. Lviv. F. 348, op. 1, spr. 2618, ark. 1-2. [in Ukrainian].
8. CzDIA, m. Lviv. F. 312, op. 1, spr. 337, ark. 8. [in Ukrainian].
9. CzDIA, m. Lviv. F. 312, op. 1, spr. 337, ark. 9. [in Ukrainian].
10. CzDIA, m. Lviv. F. 312, op. 1, spr. 337, ark. 10. [in Ukrainian].
11. CzDIA, m. Lviv. F. 312, op. 1, spr. 337, ark. 12. [in Ukrainian].
12. CzDIA, m. Lviv. F. 312, op. 1, spr. 337, ark. 13. [in Ukrainian].

¹ ЦДІА, м. Львів. Ф. 348, Оп. 1, Спр. 3568, Арк. 50.

² Філія Просвіти у Львові (1913). Діло. 19 (6 ст.ст.) березня, 5.

³ Вісти з Просвіти (1913). Письмо з Просвіти. Львів. Ч.6. Рік VII, 175-176.

⁴ На довірочну нараду (1913). Діло. 6 н.ст. (23 ст.ст. квітня) травня, 5.

13. CzDIA, m. Lviv. *F. 348, op. 1, spr. 2618*, ark. 3-4. [in Ukrainian].
14. LODA, m. Lviv. *F. 26, op. 15, spr. 456*, ark. 349 зб. [in Ukrainian].
15. LODA, m. Lviv. *F. 26, op. 15, spr. 146*, ark. 213. [in Ukrainian].
16. Shah, S. (1974). Molodist Ye. Konovalcya [Youth Y. Konovalcya]. *Yevgen Konovalc z ta joga doba*. [Eugene Konovalc and his era]. Munich: The publication of the Yevhen Konovalc Foundation, 63. [in Ukrainian].
17. CzDIA, m. Lviv. *F. 348, op. 1, spr. 241 a*, ark. 32 zv., 35. [in Ukrainian].
18. CzDIA, m. Lviv. *F. 348, op. 1, spr. 3568*, ark. 31 zv. [in Ukrainian].
19. CzDIA, m. Lviv. *F. 348, op. 1, spr. 241 a*, ark. 32-39 zv. [in Ukrainian].
20. CzDIA, m. Lviv. *F. 348, op. 1, spr. 2618*, ark. 5. [in Ukrainian].
21. CzDIA, m. Lviv. *F. 348, op. 1, spr. 3565*, ark. 45-50 zv. [in Ukrainian].
22. CzDIA, m. Lviv. *F. 348, op. 1, spr. 3568*, ark. 50. [in Ukrainian].
23. Filiya Prosvity u Lvovi [Branch of Prosvita in Lviv] (1913). *Dilo* [Business]. 19 March (6 st.st.), 5. [in Ukrainian].
24. *Visty z Prosvity* [News from Prosvita] (1913). *Pysmo z Prosvity* [Letter from the Enlightenment]. Lviv, 6, VII, 175-176. [in Ukrainian].
25. *Na dovrochnu naradu* [At the deliberative meeting]. (1913). *Dilo* [Business]. 6 n.st. May (23 st.st. April), 5 [in Ukrainian].